

СТРАТЕГІЯ, ЗМІСТ ТА НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ З ВИЩОЮ ТЕХНІЧНОЮ ОСВІТОЮ

УДК 378.14

Т. Б. Буяльська, к. філос. н., проф.;

М. Д. Прищак, к. пед. н., доц.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ КУРАТОРІВ З АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Розглянуто проблеми пов'язані з процесами адаптації студентів першого курсу в умовах вищого навчального закладу. Проаналізовано базові фактори процесів адаптації. Акцентовано увагу на теоретичних аспектах проблеми. Визначено можливі практичні заходи кураторів з адаптації першокурсників.

Вступ

Створення умов для всебічного розвитку молодшої людини — розвитку її *духовності, соціальної та професійної компетентності* — є головним завданням вищих навчальних закладів (ВНЗ) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Важливим аспектом його реалізації є процес та результат адаптації студентів першого курсу до умов навчання у ВНЗ. Головний чинник успішності процесу адаптації — ефективна робота інституту кураторів академічних груп.

Питанню адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ в сучасній психологічній літературі приділяється значна увага. Зокрема, це наукові пошуки Т. Алексеевої, Ю. Бохонкової, Н. Герасимової, В. Демченка, О. Кузнецової, Л. Литвинової, В. Скрипник, І. Соколової та ін.

Педагогічні аспекти адаптації студентів розглядаються в працях С. Гури, В. Сорочинської, В. Штифурак та ін. Та все ж аналіз педагогічної літератури засвідчує недостатність уваги науковців саме до проблеми розробки педагогічних моделей адаптації, визначення її основних засад.

Важливим напрямом в цьому контексті є дослідження теоретичного і практичного досвіду роботи інституту кураторів. Проблема діяльності куратора академічної групи не є новою. В сучасній педагогічній літературі їй приділяється належна увага. Але питання, пов'язані з роботою кураторів академічних груп саме з адаптації першокурсників в умовах ВНЗ, в сучасній педагогіці вивчені ще недостатньо.

Сучасні вимоги до навчально-виховного процесу, набуття куратором статусу головного фігуранта в реалізації програм виховної роботи [3] потребують посилення педагогічних досліджень у цій сфері з метою розробки ефективних практичних методик з адаптації студентів.

Теоретичні засади проблеми адаптації. Термін «адаптація» використовується в різних галузях наукового знання, однак дослідниками ще не вироблено єдиної думки про його зміст. Так, одні автори розглядають адаптацію як процес, результат «*приспособлення*», а інші — як «*взаємодію*» людини з людиною (певним колективом, групою), або як «*взаємодію*» людини і середовища.

На думку осібних дослідників [8], процес адаптації передбачає, перш за все, *активність* самого суб'єкта діяльності, яка вимагає осмислення своїх дій і вчинків; пошуку власних шляхів рішень відповідно до конкретних умов життєдіяльності; аналізу характерних особливостей і результатів взаємодії (в даному випадку першокурсника) з новими людьми і обставинами.

Але адаптація містить у собі складні, багатогранні взаємини людини з довкіллям. Тому невідповідно зміст терміна «адаптація» все частіше розкривається через поняття взаємодії. Саме «*взаємо-*

дія» передбачає деяку рівноцінність суб'єктів і об'єктів, їх взаємозв'язок, взаємний вплив, взаємну дію. Природно, що у контексті біологічної адаптації, за умови високої залежності індивіда від малорухомого середовища, термін «приспосовання» більш точно відбиває суть процесу. Але, коли йдеться про процеси соціально-психологічної адаптації, поняття «взаємодія» стає більш актуальним. Як правило, опис процесу адаптації як взаємодії щільно пов'язаний з визнанням активної ролі особистості в процесі адаптації. Тому поділяємо висновки про те, що саме через поняття взаємодії найбільш точно віддзеркалюються особливості соціально-психологічної адаптації [9].

На студентський вік припадає процес активного формування соціальної зрілості, яка полягає у здатності кожної молодої людини опанувати сукупність соціальних ролей. Цей період збігається з періодом юності і відрізняється складністю становлення особистісних рис. Розвиваються такі якості особистості, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність, уміння володіти собою. Підвищується інтерес до моральних проблем — сенс буття, життєві цілі, спосіб життя, любов, вірність тощо. Однак у 17—19 років, коли відбуваються пошуки власного духовного простору, коли загострюється потреба смисложиттєвого самовизначення, взаємодія з «іншим», «новим» може породжувати конфлікти, протистояння, викликати неадекватні реакції та оцінки.

Маємо констатувати, що адаптація студентів-першокурсників в умовах нового середовища, в умовах нової системи освіти у вищих навчальних закладах не завжди проходить успішно. Нові умови діяльності студента у ВНЗ — це якісно інша система співвідношення відповідальності і залежності, де на перший план виступає необхідність самостійної регуляції своєї поведінки.

Аналіз процесів адаптації першокурсників в умовах ВНЗ дозволив нам зробити висновки (що корелюються з іншими дослідженнями) [9] про типові детермінанти (*головні труднощі*), що ускладнюють адаптаційні процеси:

- переживання, пов'язані з перехідним періодом: від шкільного до дорослого життя;
- невизначеність мотивації вибору професії;
- недостатня психологічна підготовка до самостійного життя, необхідності приймати рішення, брати на себе відповідальність за власні дії і вчинки;
- невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності, що підсилюється відсутністю звичного повсякденного контролю педагогів та батьків;
- пошук оптимального режиму праці і відпочинку в нових умовах;
- налагодження побуту і самообслуговування, особливо при переході до проживання в гуртожитку;
- відсутність навичок самостійної роботи та ін.

Усі ці труднощі різні за своїм походженням. Одні з них об'єктивно неминучі, інші носять суб'єктивний характер і пов'язані зі слабкою підготовкою, вадами виховання в родині і школі.

Знання індивідуальних особливостей студента, на основі яких будується система включення його в нові види діяльності і нове коло спілкування, дає можливість уникнути дезадаптаційного синдрому, зробити процес адаптації психологічно комфортним.

В результаті вивчення психологічної та педагогічної літератури з проблем вищої школи, дослідження практичних аспектів адаптації першокурсників у Вінницькому національному технічному університеті розроблено теоретичну модель адаптації студентів в умовах вищих навчальних закладів.

Вона базується на поглядах психологів, які визнають наявність зовнішньої і внутрішньої видів адаптації, синтез яких і визначає поняття «загальної адаптації». *Зовнішня адаптація передбачає професійну і соціальну адаптації, внутрішня — біологічну і психологічну адаптації.*

Ми погоджуємось з авторами деяких досліджень, що визнають багатовимірність системи зовнішньої і внутрішньої адаптацій [10], яку ми визначаємо як «*синкретична адаптація*», складовими якої є:

— **професійна адаптація:** профорієнтаційна адаптація; адаптація до навчального процесу (дидактична адаптація);

— **соціальна адаптація:** пристосування індивіда до групи, всього студентського колективу; прийняття нормативно-правових вимог перебування у ВНЗ; осмислене прийняття норм моралі та культури; адаптація до умов проживання у гуртожитку;

— **біологічна адаптація:** адаптація організму до нових умов (кліматичних, побутових, санітарних), режиму праці, сну, фізичних та нервових навантажень; режиму і якості харчування;

— **психологічна адаптація:** стан психологічного задоволення (незадоволення), комфорту (дискомфорту), відчуття внутрішньої і зовнішньої гармонії (дисгармонії) від успішності (неуспішності) професійної, соціальної та біологічної адаптацій; вміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності.

На процес адаптації впливають відповідні фактори, які є сукупністю умов чи обставин, що і визначають рівень, темпи, а також стійкість і результат адаптації. Знання і аналіз цих факторів є неодмінною умовою і передумовою керування адаптаційними процесами.

Нами визначені як *внутрішні*, так і *зовнішні фактори* соціально-психологічної адаптації студентів до умов ВНЗ:

Фактори професійної адаптації

Внутрішні:

— ставлення студентів до обраної професії і бажання працювати в певній галузі знань; прагнення поглибити знання про особливості професії, стати фахівцем в обраній спеціальності;

— рівень підготовки абітурієнта до навчання у вищому навчальному закладі: відповідність обсягу і рівня знань, умінь і навичок абітурієнтів вимогам освітнього процесу; потреба абітурієнта в навчальній діяльності;

— усвідомлення необхідності засвоєння визначеного обсягу знань для здобуття професійної освіти;

— стійкий інтерес до предметів спеціального і загального циклу;

— набуття навичок самостійності в навчальній і науковій праці;

— потреба самоосвіти;

— уміння застосовувати знання на практиці;

— задоволеність міжособистісними стосунками у студентській групі та ін.

Зовнішні:

— структура та організація навчального процесу;

— професійна та педагогічна компетентність викладачів навчального закладу;

— наявність інституту кураторства;

— педагогічний і психологічний моніторинг ходу навчального процесу;

— індивідуальний підхід до студента, незалежно від показників успішності.

Фактори соціальної адаптації

Внутрішні:

— рівень розвитку духовності індивіда;

— рівень соціальної і моральної зрілості;

— рівень психологічної культури;

— рівень культури поведінки;

— рівень правової культури;

— рівень мовленнєвої культури;

— індивідуально-особистісні особливості розвитку психічних процесів;

— бажання брати участь у суспільному житті навчального закладу;

— комунікативні властивості індивіда;

— вироблення особистісного стилю поведінки, здатність до її кореляції;

Зовнішні:

— реалізація у навчальному закладі принципів педагогіки співробітництва та ін.

Фактори біологічної адаптації

- загальний стан здоров'я і тип організації нервової діяльності;
- санітарно-гігієнічні умови навчання;
- організація побуту, харчування, відпочинку студентів.

Фактори психологічної адаптації

Визначення і аналіз факторів психологічної адаптації ускладнено тим, що психологічна адаптація, з одного боку, є умовою різних адаптаційних процесів, а з іншого — вона є їх кінцевим результатом як певний психологічний стан задоволення (незадоволення), комфорту, гармонії.

Тому факторами психологічної адаптації є:

- успішність (неуспішність) професійної, соціальної та біологічної адаптацій (професійне самовизначення, соціальний статус, сформованість соціально-значимих здібностей, якостей, становище в колективі, задоволення (незадоволення) особистим статусом, можливість прояву індивідуальності та ін.);
- характерологічні особливості і якості особистості;
- вміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності;
- наявність служби психологічної підтримки;
- розробка і впровадження соціально-психологічних засобів формування й корекції адаптованості студентів перших курсів вищих навчальних закладів.

Запропонована класифікація дозволяє розглядати адаптацію студентів як комплексний, динамічний процес, обумовлений взаємодією профорієнтаційних, соціальних, біологічних і психологічних факторів.

На основі теоретичної моделі адаптації студентів першого курсу в умовах ВНЗ у ВНТУ розроблена і реалізується система практичних заходів з адаптації студентів.

Важливим аспектом системи адаптації студентів в умовах навчального закладу є визначення **критеріїв адаптації**. Теоретичні і практичні пошуки засвідчують складність цієї проблеми і потребують подальших наукових досліджень.

Нами визначені як *внутрішні*, так і *зовнішні критерії* процесу та результату соціально-психологічної адаптації.

Внутрішні критерії

Визначальним внутрішнім критерієм адаптації студента в умовах ВНЗ і узагальненим критерієм адаптації загалом є *стан задоволення* процесом і результатом професійної, соціальної та біологічної адаптації. Причому, цей стан не є результатом *приспосовування* до об'єкта адаптації, а результатом взаємодії людини з відповідним середовищем. Взаємодія передбачає процес взаємовпливу, що приводить до зміни як людських якостей, так і самого об'єкта. Взаємодія щільно пов'язана з визнанням активної ролі особистості в процесі адаптації та з підвищенням статусу свідомої перетворювальної поведінки. Тому важливим є розвиток у людини відповідних властивостей, які б, з одного боку, були чинниками впливу на об'єкт (середовище) адаптації, а з іншого, виступали внутрішніми детермінантами і складовими стану задоволення процесом і результатом адаптації. До них ми можемо віднести такі:

- висока мотивація розвитку духовності, соціальної, професійної компетентності та самоактуалізації загалом;
- адекватність самооцінки;
- почуття власної гідності;
- розвиток внутрішньої свободи;
- здатність відстоювати свої переконання;
- здатність будувати конструктивні взаємини;
- здатність керувати своїм емоційним станом;
- розвинуті комунікативні здібності;
- розвинені механізми саморефлексії;
- усвідомлення потреби самоосвіти;

- конструктивне ставлення до критики інших;
- відкритість до діалогу;
- мотивована критика власного сценарію і стратегій поведінки;
- повага до людини;
- бажання брати участь у суспільному житті навчального закладу;
- стан здоров'я людини та ін.

Зовнішні критерії:

- виконання студентами правил і вимог навчального процесу;
- пристосування до характеру, змісту, умов і організації навчального процесу;
- навички самостійності в навчальній і науковій сферах; реалізація завдань самоосвіти;
- уміння застосовувати знання на практиці;
- актуалізація в життєдіяльності особистості високого рівня соціальної і моральної зрілості, психологічної культури, правової культури, мовленнєвої культури, культури поведінки, рівня розвитку духовності особистості загалом;
- участь у суспільному житті навчального закладу;
- міжособистісні взаємини студента у студентському середовищі (групі);
- безконфліктна поведінка;
- комунікативна компетентність;
- вироблення власного стилю поведінки та ін.

Комплексне знання сукупності факторів соціально-психологічної адаптації, орієнтація на певні критерії, що характеризують результативність процесів адаптації, можуть стати методичним підґрунтям для роботи куратора, який не тільки здійснює моніторинг, але і стимулює процеси адаптації першокурсників. На основі запропонованого структурного аналізу будуються як загальна адаптаційна модель для всієї групи, так і індивідуальні моделі з урахуванням особистісних характеристик і потреб кожного студента.

Організація роботи кураторів з адаптації студентів

Мета та зміст роботи кураторів академічних груп у ВНТУ визначаються статутом ВНТУ «Програмою реалізації гуманітарної політики та виховної роботи у Вінницькому національному технічному університеті», «Положенням про Об'єднання кураторів та наставників студентських груп ВНТУ» та іншими нормативними й методичними документами.

Враховуючи, що успішність навчання та виховання студентів залежить від процесу і результату синкретичної адаптації студентів, у Вінницькому національному технічному університеті теоретично розробляється і практично реалізується система роботи куратора з адаптації студентів академічної групи в умовах ВНТУ з урахуванням сучасних психологічних і педагогічних досліджень, як загальних проблем адаптації студентів [9; 10; 11; 12; 13], так і проблем, пов'язаних з роботою кураторів з адаптації студентів [14; 15; 16; 17]. Запропонована система передбачає відповідні складові (інформаційну; мережу заходів з адаптації студентів; моніторинг процесу; результати адаптації).

Інформаційна складова

Для розробки куратором ефективної системи заходів з адаптації першокурсників, йому необхідно володіти відповідною інформацією. Вона допоможе куратору прораховувати можливість виникнення у студентів першого курсу певних проблем з адаптацією.

Для одержання відповідної інформації про студентів куратор може використовувати такі джерела:

- ознайомлення з особовою справою студента;
- проведення анкетувань, тестувань;
- тренінгові форми роботи з групою;
- індивідуальне спілкування зі студентами;
- спілкування з викладачами, батьками студента та ін.;
- аналіз відвідування студентами занять.

Розробка і впровадження заходів з адаптації студентів

На основі отриманої куратором інформації та моделі синкретичної адаптації визначаються основні вектори, що спрямовані на:

Професійну адаптацію:

- професійно-орієнтаційна робота;
- адаптація студентів до вимог навчального процесу тощо.

Соціальну адаптацію:

- створення у студентській групі здорової морально-психологічної атмосфери;
- ознайомлення студентів з нормативно-правовими вимогами навчання у ВНЗ;
- залучення студентів до громадської, культурно-мистецької та спортивної діяльності; ознайомлення з традиціями ВНТУ;
- адаптація студента до умов проживання у гуртожитку та ін.;
- допомога в організації співпраці першокурсників зі студентським самоврядуванням ВНТУ та студентським профкомом.

Біологічну адаптацію:

- врахування в процесі навчально-виховної роботи стану здоров'я та психологічних властивостей особистості;
- залучення студентів до занять фізкультурою і спортом;
- створення відповідних санітарно-гігієнічних умов навчально-виховного процесу;
- допомога в організації побуту, харчування, відпочинку та оздоровлення студентів та ін.

Психологічну адаптацію:

- врахування характерологічних особливостей і якостей особистості в навчально-виховному процесі;
- розвиток психологічної культури студента;
- формування самосвідомості індивіда;
- індивідуально-психологічна робота куратора;
- налагодження співпраці зі Службою психологічної підтримки у розробці і впровадженні соціально-психологічних засобів формування й корекції адаптованості студентів та ін.

Моніторинг процесу та результатів адаптації

Моніторинг адаптації студентів містить в собі такі напрямки:

- успішність студентів академгрупи;
- відвідування студентами занять;
- дотримання студентами Правил внутрішнього розпорядку та чинного законодавства України;
- участь студентів у наукових, культурних, спортивних і громадських заходах;
- проведення анкетувань та тестувань;
- індивідуальне спілкування зі студентами;
- спілкування з батьками студентів;
- спілкування з викладачами та ін.

Організаційними формами адаптаційної роботи куратора є:

- кураторські години;
- загальнофакультетські кураторські години;
- збори студентів групи;
- збори студентів, які проживають у гуртожитку;
- участь студентів у наукових, культурних, спортивних та громадських заходах;
- організація тематичних вечорів, зустрічей, екскурсій, походів в театри, кінотеатри;
- індивідуальна робота зі студентами та ін.

Безперечним є те, що при виконанні кураторами значного обсягу організаційно-виховної роботи стає важливою об'єктивна оцінка роботи куратора, адміністративна підтримка його роботи, моральне і матеріальне заохочення. Теоретичною основою для здійснення такої оцінки стала наукова робота Ю. В. Мокіної здійснена під керівництвом д. т. н., професора, академіка АПНУ

Б. І. Мокіна «Методики експертного оцінювання результатів діяльності кураторів академгруп вищого навчального закладу» (2005). Методика була затверджена Вченою радою ВНТУ 29 грудня 2005 р, а згодом увійшла до дисертації Ю. Мокіної, яка була успішно захищена [18].

Керуючись науковими висновками при здійсненні моніторингу кураторської роботи, *першим кроком* експертного оцінювання є збір інформації про результати діяльності всіх кураторів академгруп вищого навчального закладу.

Другим кроком є створення у Microsoft Excel електронної таблиці «Куратори академгруп», яка містить перелік усіх кураторів та назв академгруп, якими опікуються ці куратори.

Третім кроком методики є безпосередньо експертне оцінювання діяльності кураторів академгруп. Проведення експертного оцінювання кураторів академгруп здійснюється на трьох рівнях:

- оцінювання діяльності куратора студентами академгрупи;
- оцінювання діяльності куратора заступником декана з виховної роботи факультету, до якого належить академгрупа;
- оцінювання діяльності куратора академгрупи заступником проректора з виховної роботи ВНЗ.

Експертам необхідно оцінити діяльність всіх кураторів академгруп кожного факультету за рекомендованими критеріями.

Далі — за допомогою комп'ютерної програми «Expert-K» визначаються інтегральні оцінки для кожного куратора академгрупи, які враховують вагу кожного критерію. Ці інтегральні оцінки заносяться до електронної таблиці «Куратори академгруп».

Четвертим кроком є визначення найбільшого рейтингу серед усіх кураторів академгруп. Цей найбільший рейтинг при розрахунку надбавок за кураторську роботу береться за базовий. Куратору академгрупи з цим рейтингом встановлюється надбавка у розмірі 25 % від посадового окладу.

Розміри надбавок для решти кураторів визначаються за формулою і становлять від 0 до 25 %

Розрахунок ефективності діяльності кураторів академгруп та встановлення розмірів надбавок до їх посадових окладів за цей вид робіт здійснюються один раз на півріччя і враховує лише результати навчально-методичної діяльності попереднього періоду. Це стимулює куратора академгрупи ВНЗ не зупинятися на досягнутому та протягом кожного триместру (семестру) плідно виконувати свої обов'язки і активно співпрацювати зі своїми вихованцями.

На основі вищевикладеної системи кураторами складається та реалізується «План роботи куратора по адаптації студентів академічної групи до умов ВНТУ».

Висновки

Проведене дослідження показує, що адаптація студентів в умовах вищого навчального закладу є складним, багатоаспектним, синтетичним та динамічним процесом. Це вимагає синергетичного підходу до дослідження проблеми, поєднання зусиль філософії, психології, педагогіки, фізіології та інших наук. Особливо важливим є питання розробки і реалізації психолого-педагогічних моделей роботи кураторів з адаптації першокурсників в умовах вищого навчального закладу.

Усвідомлюючи багатогранність проблеми, ми зосередили увагу тільки на деяких аспектах досліджуваної проблеми і зробили спробу концептуально визначити можливу психолого-педагогічну модель адаптації в контексті роботи кураторів і на основі практичного досвіду роботи з адаптації першокурсників, сформулювати практичні рекомендації для вирішення цього важливого завдання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). — К.: Райдуга, 1994. — 61 с.
2. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформ. зб. Міносвіти України. — 1996. — № 13. — С. 2 — 15.
3. Вища освіта України — Європейський вимір: стан, проблеми, перспективи: матеріали до підсумкової колегії МОН. // Освіта України. — 2008. — 19 березня. — № 21—22.
4. Теорія і практика духовно-морального виховання дітей та молоді / Постанова Загальних зборів Академії педагогічних наук України від 7 грудня 2005 року.
5. Про гуманітарну складову в змісті інженерної освіти / Постанова Президії Академії педагогічних наук та Вченої ради Вінницького національного технічного університету від 18 травня 2006 року

6. Буяльська Т. Б. Формування гуманістичних орієнтацій студентів технічних закладів освіти / Творчість, духовність, гуманізм в просторі освіти: збірник доповідей науково-практичної конференції (м. Вінниця, 20—21 жовтня 1998 р.): у 2 т. — Том 1. — Вінниця: Універсум-Вінниця, 1998. — С. 9—14.
7. Прищак М. Д. Теоретико-методологічні засади педагогіки духовності // Вісник Вінницького політехнічного інституту. — 2005. — № 5. — С. 16—23.
8. Демченко В. А. Самосвідомість як фактор психологічної адаптації першокурсників до навчальної діяльності: Дис ... канд. психол. наук: 19.00.07 / В. А. Демченко. — Харків, 2006. — 187 с.
9. Бохонкова Ю. О. Особистісні чинники соціально-психологічної адаптації першокурсників до умов вищих навчальних закладів: Дис ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Ю. О. Бохонкова. — Луганськ, 2005. — 207 с.
10. Васильєв Г. И. Педагогические условия адаптации курсантов к обучению в вузах МВД: / Дисс... канд. пед. наук: Одесский университет внутренних дел. 13.00.01 / Г. И. Васильев. — Одесса., 1997. — 186 с.
11. Скрипник В. А. Особливості соціально-психологічної адаптації першокурсників з особливими потребами: Дис ... канд. психол. наук: 19.00.07 / В. А. Скрипник. — Хмельницький, 2006. — 170 с.
12. Алексеева Т. В. Психологічні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі: Дис ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Т. В. Алексеева. — К., 2004. — 176 с.
13. Штифурак В. С. Адаптація студентів першокурсників в умовах вищого навчального закладу: Дис ... канд. пед. наук: 13.00.01 / В. С. Штифурак. — К., 1998. — 202 с.
14. Романова С. В. Організаційно-виховна робота куратора академічної групи у вищих технічних навчальних закладах: Дис ... канд. пед. наук: 13.00.07 / С. В. Романова. — Луганськ, 2006. — 257 с.
15. Соловей М. І. Виховна робота у вищому навчальному закладі / М. І. Соловей, В. С. Демчук. — К., 2003. — 257 с.
16. Дубасенюк О. А. Методичні рекомендації куратору академічної групи з виховної роботи серед студентів педуніверситету / О. А. Дубасенюк. — Житомир: Житомирський держ. пед. університет, 2000. — 87 с.
17. Іваницька П. Ф. Шлях до вітваря власного серця: практичний посібник з виховної роботи на допомогу кураторам груп / П. Ф. Іваницька. — Рівне, 2000. — 190 с.
18. Мокін Б. І. Математичні моделі в системах управління ефективністю діяльності професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів: [монографія] / Б. І. Мокін, Ю. В. Мокіна. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. — 132 с.

Рекомендована до опублікування оргкомітетом ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта» (10—12 червня 2008 р.).

Надійшла до редакції 19.06.08
Рекомендована до друку 24.06.08

Буяльська Тамара Болеславівна — завідувач кафедри; **Прищак Микола Дем'янович** — доцент.

Кафедра культурології, соціології, педагогіки та психології, Вінницький національний технічний університет